

הרב עזריאל אריאל

הגדרת "תלוש" בבצל שלא נאסף

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

- א. הגדרת "תלוש" בדיני טומאת אוכלין
 - ב. הגדרת מחובר ותלוש בהלכות שבת
 - ג. הגדרת מחובר ותלוש בדיני ממונות
 - ד. שיטת הגרעק"א בתרומות ומעשרות
 - ה. שיטת החזו"א בתרומות ומעשרות
- מסקנה

הצגת הבעיה

בזמן איסוף הבצל, נשארים בתוך האדמה בצלים רבים (בכמות העולה על 1% ויש חקלאים המעוניינים להשתמש בהם כתרומה על הבצל שנאסף מן השדה. לפי ההלכה (רמב"ם תרומות פ"ה ה"ט) אין תורמין מן המחובר על התלוש. יש לשאול א"כ, אם בצלים אלו, שאינם יונקים עוד כלום מהקרקע ולא ממשיכים לגדול, אכן נחשבים תלושים ואפשר להפריש אותם כתרומה¹.

א. הגדרת "תלוש" בדיני טומאת אוכלין

טומאת אוכלין חלה רק על פירות התלושים מן הקרקע (רמב"ם טו"א פ"ב ה"א). בגדרי "תלוש" כתב הרמב"ם (שם ה"ה):

"תאנים שיבשו באיביהן - מתטמאות טומאת אוכלין במקומן".

ומכאן, שדינו של הפרי לא נקבע ע"י החיבור הפיסי שלו לאילן אלא בכך שהוא יונק ממנו. וכן כותב הרמב"ם בהמשך (הל' ד):

"וכן אם יבש האילן ובו פירות - הרי הן כתלושין".

ולפי זה, הבצלים שבהם מדובר, שהעלים והשרשים שלהם התייבשו ומתו - הרי הם תלושים לענין טומאה.

1. שאלה זו נשאלתי ע"י הרב אלישע פיקסלר, רבה של קב' מעלה גלבוע. לבירור השאלה אם בצלים אלו אינם מופקדים, עי' מאמריו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א בענין הפרשת תרומת בנשר הקומביין ("תרומת שמעון" עמ' 144-152). כמו כן צריך להבטיח שבצלים אלו לא יצמחו ותיווצר בהם בעיה של גידולי תרומה (שם עמ' 152).

הראב"ד (השגה שם) חולק על הרמב"ם וכותב שאם האילן יבש אך הפירות לחים - הרי הם מחוברים. אי אפשר לומר בדעתו שהגדרת "מחובר" תלויה בחיבור הפיסי של הפרי אל העץ, שכן אם הפרי יבש או הצטמק - גם הראב"ד עצמו (השגה ה"ג) מודה שהוא תלוש. ומסתבר לומר שלדעת הראב"ד לא קובעים את דינו של הפרי עפ"י היניקה שלו בפועל מן הקרקע אלא עפ"י היניקה שבכוח. וכל זמן שהפרי לח וזקוק ליניקה מהקרקע - הוא נחשב מחובר גם אם העץ יבש.

לפיכך נראה שגם לדעת הראב"ד יש לראות את הבצלים הללו כתלושים. אמנם הם דומים לפירות לחים המחוברים לאילן חי, מפני שהם לחים וחיים ואינם מתייבשים, וגם השרשים שלהם קיימים. אבל מ"מ אין הם זקוקים עוד לשום יניקה הקרקע.

ב. הגדרת מחובר ותלוש בהלכות שבת

הגדרת "תלוש" בדיני מלאכת "קוצר" בשבת, שונה מההגדרה בדיני טומאה. וכך פסקו הרמב"ם (שבת פ"ח ה"ד) והשו"ע (או"ח סי' שלו סעי' יב):
 "תאנים שיבשו באיביהן, וכן אילן שיבשו פירותיו בו - התולש מהן בשבת חייב, אע"פ שהן כעקורין לענין טומאה".

ונראה שההסבר לכך הוא עפ"י מה שכתבו התוס' (שבועות מג ע"א ד"ה כבצורות), שמלאכת "קוצר" נלמדת מקצירת הסממנים לקטורת, וקצירה זו היתה בוודאי בפירות בשלים לגמרי, שאינם זקוקים עוד ליניקה מן האילן.

המקרה הדומה יותר לנד"ד, בו שרשי הצמח יבשו ואילו הפרי עצמו חי - לא מוזכר בדברי הרמב"ם והשו"ע, ובשאלה זו נחלקו האחרונים: המג"א (סי' שלו ס"ק א) כתב בדעתם שפרי הנמצא על אילן יבש - דינו כמחובר². ואילו האג"ט (קוצר סעי' י, ועי' ס"ק כא וסעי' כט) פסק שדינו כתלוש³.

הדבר-אברהם (ח"א סי' כד אות טז) מסביר את הדעה שאילן יבש הוא כתלוש, וכתב שיש לחלק בין החיבור של האילן לקרקע לבין החיבור של הפרי לאילן: האילן אינו חלק טבעי של הקרקע, ורק היניקה שלו עושה אותו מחובר אליה. לכן, כאשר האילן יבש ומת, אין הוא שונה ממקל התקוע באדמה, ואין בו משום "קוצר". הפרי, לעומת זאת, הוא אבר מאיבריו של האילן. ולכן הוא נחשב חלק ממנו כל זמן שהוא

2. וכ"כ בדעת הרמב"ם: חיי אדם (הל' שבת כלל יב סעי' ה ונשמת אדם ס"ק ב); חת"ם סופר (חולין קכז ע"ב ד"ה יבשו); חזו"א (או"ח סי' קנו, הערות לסי' שלו), וכ"כ בדעת התוס' (שבת קנ ע"ב ד"ה במחובר). ולכן נוטה דעת המנ"ח (מצוה לב, מלאכת קוצר אות ד). וק"ו שיש לומר כך בדעת הראב"ד (טו"א פ"ב ה"ד).

3. וכ"כ: מג"א (סי' שלו ס"ק א) בדעת רש"י (עירובין ק ע"ב ד"ה קא נתרי, חולין קכז ע"ב ד"ה חייב חטאת); א"ר (ס"ק טז) ותור"ש (מובא בבה"ל סעי' יב ד"ה חייב) בדעת הרמב"ם; דבר אברהם (ח"א סי' כד אות טז) בדעת הרמב"ם ושאר הראשונים.

מחובר אליו באופן פיסי, גם אם הוא יבש ואינו יונק ממנו⁴. עפ"י דרכו של הדבר אברהם יש לומר בדעת המג"א וסיעתו, שלמדנו ממלאכת המשכן שהגדרת "קוצר" בשבת איננה תלויה ביניקה אלא בחיבור הפיסי של הצמח לקרקע⁵. ולכאורה נראה שדינם של בצלים אלו, שכל הצמח שלהם מת - יהיה תלוי באותה מחלוקת.

אך המג"א עצמו כתב בהמשך (ס"ק יד) עפ"י הגמרא בעירובין (ק ע"ב) שאין הדברים אמורים אלא באילנות. אבל בעשבים, הדין הוא שמרגע שהצמח התייבש - הפירות נחשבים תלושים⁶. ומסתבר שה"ה לירקות. אמנם יש החולקים על כך ואומרים שדינם כמחוברים⁷. אך נראה שיש להקל בשאלה זו מספק ספיקא: שהרי יש מחלוקת בדינו של אילן יבש. ואף אם נאמר שדינו כמחובר - הרי יש מקילים בירק. ומכאן שהבצל שבו מדובר - נחשב תלוש אף בדיני שבת⁸. ואף אם נחשוש לדעה הסוברת שגם ירק יבש נחשב מחובר כל זמן שיש לו חיבור פיסי לקרקע - מסתבר שהגדרה זו היא מיוחדת לדיני שבת ונלמדת ממלאכת המשכן, ואין להסיק ממנה לנושאים אחרים בהלכה.

4. הדבר-אברהם מסביר כך לשיטתו, שכתב לחלק בדעת הרמב"ם בין אם יבש העוקץ (שהרמב"ם לא הזכירו בהלכות שבת ובהל' טו"א) לבין אם יבש האילן. יש אומרים שאם עוקציהם של הפירות יבשו - הרי הם תלושים גם בדיני שבת: רש"י (חולין קכז ע"ב ד"ה אי דיבשו); תוס' (שבת קנ ע"ב ד"ה במחובר); רשב"א (שבת שם ד"ה בשלמא); פירוש "קובץ" (שבת פ"ח ה"ד) בדעת הרמב"ם; אג"ט (מלאכת קוצר סעי' ט).
5. ולדעה זו מסביר הדבר-אברהם שבעצם הולכים אחר היניקה, אלא שאם יבשו הפירות ולא העוקצים - חשיב מחובר מפני שכן היה במשכן. עוד אפשר לומר שאין הולכים אחר היניקה הקיימת בפועל אלא אחר אפשרות היניקה. ואף שפרי יבש אינו צריך יניקה - יכול הוא לינק כל זמן שהאילן והעוקץ לא יבשו.
6. ולדעה זו הפרי נחשב מחובר גם אם העוקץ שלו יבש: מחצית השקל (סי' שלו ס"ק א, יב) בדעת הרמב"ם והשו"ע; חיי אדם (הל' שבת כלל יב סעי' ה) בדעת הרמב"ם; דבר אברהם (ח"א סי' כד אות טו) בדעת הראב"ד. ועי' בה"ל (סעי' יב ד"ה חייב) שכתב שדעה זו היא דעת הסוברים שיש איסור קוצר גם אם האילן יבש.
7. וכ"כ: חיי אדם (הל' שבת כלל יב סעי' ה); אג"ט (מלאכת קוצר סעי' ט וס"ק יט); משנ"ב (ס"ק נז ובה"ל ד"ה חייב); דבר אברהם (ח"א סי' כה אות יז) והסביר שהעוקץ הוא כל האילן. ועי' חזו"א (או"ח סי' קנו, הערות לס' שלו) שהסביר בטעם הדבר שעשבים שיבשו עוקציהן נפרקין לגמרי ואינן חשובין חיבור כלל.
8. ע"ש (מובא במג"א ס"ק יד); מנ"ח (מצוה לב, מלאכת קוצר אות ד).
9. אלא שלפי זה יצא שקצירת תבואה בשבת אינה אסורה מן התורה! וקשה להניח שנהגו לקצור לפני ההתייבשות המלאה של הצמח ושל הגרגרים. ועי' תוס' (ע"ז כז ע"ב ד"ה רב) שכתב שמותר לילד גויה בשבת; והסביר שאין בזה איסור תורה משום "עוקר דבר מגידולו", מפני שהעובר כבר גדל כל צרכו ואינו צריך עוד לאמו.

ג. הגדרת מחובר ותלוש בדיני ממונות

הגדרה אחרת של תלוש ומחובר נאמרה בדיני ממונות. וכך כותב הרמב"ם (הל' מכירה פ"א הי"ז):

"כל המחובר לקרקע הרי הוא כקרקע... ואם אינו צריך לקרקע, כגון: ענבים העומדות ליבצר - הרי זה כמטלטלין לקנין, ויש להן אונאה".

וכך פסקו הרמב"ם (טוען ונטען פ"ה ה"ד) והשו"ע (חו"מ סי' צה סעי' ב) לענין שבועה ולמעשה, כל פרי בשל שאינו צריך עוד לעץ - דינו כתלוש בכל דיני הממונות, פרט לדיני שומרים (רמב"ם שכירות פ"ב ה"ד; שו"ע סי' שא סעי' ה), שאינם נשבעים עליו, כשם שאין נשבעין על הקרקעות.

בטעם ההבדל שבין דין השומרים לבין שאר דיני ממונות נראה לומר שדיני שומרים לא נאמרו בקרקע, מפני שאופיה של השמירה בקרקע הוא שונה משמירת המטלטלין: השומר אינו יכול לקחת איתו את הקרקע ומה שמחובר אליה. ולענין זה, כל מה שמחובר לקרקע בפועל - הרי הוא כקרקע, ואין לדון עליו מצד זה שהוא ראוי להיתלש. לעומת זאת, בדיני ממונות אחרים מסתבר לומר שכל דבר הראוי לטלטול דינו כשאר המטלטלין לכל דבר.

התוס' (שבועות מג ע"א ד"ה כבצורות) עומדים על כך שהגדרות אלו הן ייחודיות לדיני ממונות, ומסיקים:

"נראה דלענין שבת לכ"ע לאו כבצורות דמיין וכמחוברות דמו, דגמר מקצירת סממנין שהיתה לאחר שעומדין ליקצר".

גם מצד הסברה יש הבדל בין דיני שבת לבין דיני ממונות. מלאכת הקצירה היא פעולה של תלישת דבר ממקום גידולו; וכל זמן שהפרי קשור למקום גידולו יש בו משום קוצר. דיני ממונות, לעומת זאת, תלויים בהתנהגותם של בני האדם. ואם הם אינם זקוקים יותר לחיבור של הפרי לקרקע - הרי שמצידם הפרי הוא כמונח בכד; ולכן דינם של פירות אלו הוא כמטלטלין.

ומכיון שמסתבר שדיני תרו"מ אינם תלויים בהתנהגות של בני האדם אלא בהגדרות אובייקטיביות, לא נראה שיש להשוות את הלכות תרו"מ לדיני ממונות.

ד. שיטת הגרעק"א בתרומות ומעשרות

בשאלה זו, של הגדרת "תלוש" בדיני תרו"מ, דן הגרעק"א (תרומות פ"א מ"ה אות ה). בראשית דבריו הוא מביא את הסוגיא בפסחים (דף לג ע"א), הדנה בהפרשת תרומה מחמץ בפסח, שאינה מועילה במקרה שלא היתה לתבואה שעת כושר להתחייב במעשרות לפני שהחמיצה. ושם נאמר:

"ודלא היתה לו שעת הכושר (להפריש תרומה לפני החמצת העיסה) היכי דמי? - כגון דאחמיץ במחובר".

ומפרש הרשב"א בתשובה (ח"ז סי' כ, מובאת בב"י סי' תסז ד"ה כתב הרשב"א):
 "...דאחמיץ במחובר - כשנתבשל לגמרי במחובר, ואינה צריכה כלל ליניקה.
 וכל שנתייבש לגמרי במחובר - כמאן דמנחא בכדא דמיא, ומקבלת חימוץ
 אם ירדו עליה גשמים".

עפ"י זה כותב הגרעק"א:

"נראה לענ"ד, אף מה שנתייבש כל צרכו ולא צריך עוד לינק מן הקרקע
 - מיקרי מחובר לענין דלא הוי תרומה. כך נ"ל מוכח בסוגיא דפסחים
 במה דמוקי שם דאחמיץ במחובר, והיינו בנתייבש כל צרכו, כמ"ש רשב"א.
 ואפ"ה אמרינן שם דלא היה לו שעת הכושר לענין תרומה".

בהמשך הדברים, דוחה הגרעק"א את הראיה ואומר:

"די"ל דבריינתא דהתם ס"ל דעומד לתלוש לאו כתלוש דמי. אבל למאי
 דקי"ל (פ"ו דשבועות מ"ו) דעומד לתלוש כתלוש דמי, כמ"ש הרע"ב שם - י"ל
 דגם לענין תרומה כן".

אך הגרעק"א חוזר ומוכיח את דבריו מדברי התוס' (סנהדרין טו ע"א ד"ה שער),
 שכתבו במפורש:

"ולענין תרומה לא אמרינן כל העומד לקצור כקצור דמי..."

אמנם ניתן היה להעמיד את דברי התוס' במצב שהתבואה בשלה אך עדיין יש
 לה יניקה בפועל מן הקרקע. אך מסקנת הגרעק"א היא להחמיר בתבואה העומדת
 להיתלש, שדינה כמחוברת לענין תרומה, ולמרות שהצמח והגרעינים יבשים לגמרי.
 וכן פסק הגר"ח"ז גרוסברג (המעשר והתרומה פרק ה, בית האוצר ס"ק כב).

ה. שיטת החזו"א בתרומות ומעשרות

החזו"א (זרעים, ליקוטים סי' ג ס"ק א) דוחה את ראייתו של רעק"א מדברי הרשב"א:
 "ונתייבשה, שהזכיר הרשב"א לענין חימוץ, היינו יובש של ביטול כל הצורך;
 אבל אינו יובש של פיסוק הקשר עם השורש. וכן מבואר בל' הרשב"א (שהובא
 לעיל, שכתב: "ואינה צריכה כלל ליניקה", ולא כתב: שאינה יונקת כלל)".

ושם חולק החזו"א על דברי רעק"א וכותב:

"ויש להוסיף בזה דיש שני פרקים בפירות, וחלוקים ביניהם:

דין ביטול כל צרכו וא"צ ליניקה אבל עדיין יש לו איחוי עם השרשים ומגיע
 עדיין הנקה להפירות, אלא שזה ללא צורך או לגרעון, ובה נחלקו ר"מ ורבנן
 לענין שבועה... דלענין תשמישי בני אדם בנמצאים שעל הארץ, שחלקה
 תורה בין קרקע למטלטלי - יש מקום לומר דהעומדים לבצור בכלל תשמישי
 המטלטלין. אבל לענין שבת כתבו תוס' דלכר"ע התולש ענבים העומדים
 לבצור חייב עליהם משום קוצר, דסוף סוף מחוברין הן. וה"ה לענין טומאת
 אוכלין חשיבי מחובר... דתאנה שצמקה באביה מטמאה טו"א. וצמקה -
 היינו שנסתלק החיות ממנה ואינה עומדת בשום קשר יניקה עם האילן. אבל

נתבשלה כל צרכה - אינה מטמאה טו"א".

בהמשך דבריו, מביא החזו"א את הירושלמי בערלה (פ"ג ה"ו):

"דבי ר' ינאי שאלון: דלעת שלקתה בבית אביה (רש"ס: שצמקה במחובר), מהו שתטבול למעשרות? לוי שאל: מהו שתיטמא טומאת אוכלין? כיון שלקתה, כמחותכת היא או לא? מילתיה שמואל אמרה שהיא מטמאה טומאת אוכלין. דאמר ר' יוסי בר בון בשם שמואל: תאנים וענבים שצמקו באיביהן מטמאין טומאת אוכלין..."

ועל כך כותב החזו"א (שם):

"ורהיטת הסוגיא שם דטומאת אוכלין ומעשר חד דינא הוא. מסיק שם דצמקה באביה מטמאה טו"א. ומשמע דה"ה דחל מעשר"⁹.

וא"כ לדעת החזו"א בצלים אלו נחשבים תלושים לגמרי.

מסקנה

1. למעשה נראה שבדינים של בצלים אלו, שהשרשים שלהם התייבשו לגמרי עד שאין להם שום קשר של יניקה אם הקרקע - ניתן לסמוך על הסוברים שהם תלושים (כפי שמצאנו בדיני טומאת אוכלין ובדיני ממונות), ואפשר להפריש אותם כתרומה על הבצלים הנאספים. וזאת משום שמהירושלמי מוכח כדעה זו.
2. דרך זו מותרת רק בשעת הדחק, משום שלכתחילה אסור להפריש מדבר שלא נגמרה מלאכתו (רמב"ם תרומות פ"ה ה"ד. ועי' "תרומת שמעון" עמ' 152-153).

9. אמנם אפשר היה לדחות את דברי החזו"א עפ"י שיטת הפנ"מ והגר"א (לירוש' שם) שגרסו "דדעת ששלקתה", דהיינו: שנתבשלה בקדירה כשהיא מחוברת. וא"כ הבשלה מלאה אינה טובלת למעשרות. אך מהמשך דברי הירושלמי, שמשווה שלוקה לצמוקה, משמע שאף לדעה זו יש להוכיח כדברי החזו"א. ועי' רש"ס (שם). ועי' חזו"א שביעית (סי' כז סס"ק ז ד"ה מש"כ).